

СТРАТЕШКА КУЛТУРА У ЕВРОПИ – КАКО ПРОМЕНЕ У СТРУКТУРИ МЕЂУНАРОДНОГ СИСТЕМА УТИЧУ НА ИДЕАЦИОНЕ ФАКТОРЕ ЛЕГИТИМИТЕТА ЗА УПОТРЕБУ СИЛЕ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Урош В. Живковић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Моћ, сила и насиље представљају градивне елементе политичког понашања појединаца и држава. Они су и основна попула успостављања и одржавања политичке власти на националном и међународном нивоу. У том смислу употреба силе у међународним односима представља базичну категорију истраживања политичког понашања субјеката међународних односа и основу науке о међународним односима. Питање рата и мира одувек је била полазна тачка истраживања о политици и политичким односима. Легитимитет за употребу силе у међународним односима заснива се на материјалним и идеационим чиниоцима који чине основу на којој политичке елите правдају своју одлуку да своје интересе штите путем силе и насиља. Управо ови идеациони фактори, који обликују поглед грађана и друштвених елита на насиље у међународним политичким односима, представљају предмет нашег истраживања.

У чланку су наведени идеациони фактори и њихов утицај на давање легитимитета држави да употреби силу у међународним односима у Европи. Биће разјашњено како су политичка пракса и промене у структури међународног система утицале на те факторе и какав је данашњи однос европске унутрашње политике и рата, као институционалног и организованог друштвеног насиља на међународном нивоу. Такође, видеће се како те промене утичу на евроатлантску сарадњу и европске интеграционе процесе, као и на појаву хуманитарног интервенционизма. С тим у вези коришћена је стратешка култура као аналитички алат којим су се „мерили“ показатељи и преко којег се може закључивати о идеационим факторима легитимитета за употребу оружане силе у Европи.

Кључне речи: *стратешка култура, стратегија, употреба силе у међународним односима, идеациони фактори, легитимитет, рат, евроатлантска сарадња, хуманитарне интервенције*

Моћ, сила и насиље у домену политичког процеса

Моћ, сила и насиље неодвојиви су и градивни фактори друштвеног понашања, односно самог појма политике, који имају своје место и улогу у политичким процесима. Како се политичким најчешће означава подручје јавног – друштвеног живота, није чудно што је основна институција у овој категорији држава. И држава и политика су појмови који се неретко дефинишу и/или ограничавају категоријама као што су власт, моћ, сила и насиље. У домену политичког хијерархија заузима важно место; самим тим, подела права и одговорности на грађане и институције постаје њено важно обележје. Борба за власт, односно за моћ као основну награду коју доноси бављење и практиковање политике говори о симбиотичком јединству политике и моћи. Друштвена моћ, у зависности од основе на којима почиња, може имати више појавних облика као што су: политичка моћ, економска моћ, идеолошка моћ и друге.

„Политичка моћ представља могућност да се формалним и неформалним утицајима у сфери политике утиче на кључне токове развоја друштва, а која је најчешће испољена кроз односе подређености и надређености, при чему степен утицаја обично стоји у пропорционалном односу са степеном моћи”.¹ Ова дефиниција професора Драгана Симеуновића осветљава однос политике и моћи, те однос подређености/надређености који произилази из количине моћи коју поседују политички субјекти. У том контексту он дефинише силу као средство остварења и одржања моћи, док је насиље начин на који се исказује и спроводи моћ. Самим тим, ако сила као инструмент принуде представља средство темељења и изражавања моћи, онда и сама моћ значи ауторитет изражен кроз захтев за обавезно као легитимно понашање.² Овде долазимо до још два важна фактора у политици, а то су ауторитет и легитимитет, а најчешће се мисли на власт. Политичка власт се изједначава са моћи која је институционализована и заснована на праву. Самим тим, поседује ауторитет да доноси политичке одлуке и да их (милом или силом) спроводи. Зато није чудно да се појмови државе, политике и власти дефинишу њиховом (легитимном) способношћу да врше насиље. Тако је веома важно да носилац власти поседује не само средства принуде, већ и легитимитет за њену употребу. Поред општеприхваћеног става да економска моћ представља најважнију (материјалну) основу моћи, чињеница је да су за легитимизацију власти и моћи, те употребе насиља ради њиховог стицања или одржања, потребни и додатни фактори који немају материјалистичку основу, као што су традиција, култура, религија, идеје, норме, обичаји и друго.

Управо ови нематеријални фактори који обликују поглед грађана и друштвених елита на насиље у међународним политичким односима представљају предмет нашег истраживања. Биће наведени идеациони фактори и начин на који утичу на давање легитимитета држави за употребу силе у међународним односима у Европи. Пратићемо како су политичка пракса и промене у структури међународног система утицале на те факторе и који је данашњи однос европске унутрашње политике и рата,

¹ Драган Симеуновић, *Теорија политике I - Ридер*, Удружење Наука и друштво, Београд 2002, стр. 145.

² Оп. цит, стр. 146.

као институционалног и организованог друштвеног насиља на међународном нивоу. Ради тога користимо се *стратешком културом* као аналитичким алатом којим ћемо „мерити” показатеље и преко којег ћемо закључивати о идеационим факторима легитимитета за употребу оружане силе у државама Европе.

Моћ, сила и насиље у међународним (политичким) односима

Моћ у међународним односима је готово вечита и непресушна тема, која изазива стручне и академске расправе које се протежу кроз векове и кроз различите дисциплине, али и даље показује тенденцију опстанка и оставља могућност даље теоријске и практичне надградње. Иако се сам појам и концепт моћи у међународним односима углавном везује за реализам, он нипошто нема монопол над њим, а готово све теоријске и парадигматске школе и правци разматрају порекло, значај, врсте и друге облике и природу моћи. Дебате о природи моћи у политичким наукама заснивају се на два дивергентна приступа – инструменталном који почива на идејама Томаса Хобса који природу моћи види у материјалистичком светлу, као средства која човек поседује да би себи обезбедио друга добра, и релационом приступу који се заснива на учењу Макса Вебера да је моћ „могућност да један актер у друштвеном односу буде у позицији да спроведе своју вољу упркос противљењу, без обзира на основу на којој се та могућност заснива”.³

Харвардски професор Џозеф Нај, који прихвата релационистички приступ схватања моћи, дао је можда најадекватнију теоријску систематизацију и типологију моћи (иако није ни први ни последњи који је то урадио), па се његова истраживања и резултати и данас највише цитирају када је у питању овај концепт.⁴ Он дефинише моћ као „могућност да се утиче на понашање других да би се добио жељени резултат”⁵ и јасно назначавача да моћ зависи од контекста односа у којем се примењује. Професор Нај затим разликује три аспекта релационе моћи. *Командовање променама*, засновано на истраживању Роберта Дала, затим *контрола агенди* (актуелних тема) на тези о „другом лицу моћи” Питера Бакрака и Мортон Бараци и на крају *устостављање преференци* на основу онога што социолог Стивен Лукс назива „треће лице моћи”.⁶ У том смислу он каже да се жељени резултат може постићи принудом, наградом или привлачењем. У прва два случаја моћ почива на материјалним ресурсима актера (војна, економска, природни ресурси и сл.) и назива је „тврда моћ”, док у последњем случају почива на нематеријалним ресурсима као што су вредности, култура, религија и сл., а он је означава као „меку моћ”. На крају,

³ Према: Филип Ејдус, *Међународна безбедност: Теорије, сектори и нивои*, Службени гласник и Београдски центар за безбедносну политику, Београд 2012, стр. 241.

⁴ Погледати: Погледати: Joseph S. Nye, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York, 1990; Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004. и Џозеф Нај, *Будућност моћи*, Архипелаг, Београд, 2012.

⁵ Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, op. cit., p. 2.

⁶ Џозеф Нај, *Будућност моћи*, оп.цит, стр. 28-31.

Нај даје препоруку да је за државе најисплативије и најефикасније да користе ресурсе тврде и меке моћи у складу са циљевима, потребама и могућностима; тако оне креирају „паметну моћ“.⁷

У контексту интеракције између субјеката међународних односа, од којих су најважнији државе, моћ представља снажно средство испољавања сопствених интереса, док је насиље, овде обично у форми оружаног сукоба, најчешћи начин исказивања и спровођења моћи. Оружани сукоби међу државама обележили су највећи део људске историје и оставили дубок траг у обликовању људског погледа и заснивања теоријског и практичног промишљања о политици, међународним односима, чак и на људској природи. Најранија промишљања о природи политике повезана је са природом човека, која се, пак, осликава кроз његов однос према насиљу.

Тако имамо Хобсовски поглед на природу човека као бића склоног насиљу и борби коју једино држава може да каналише. На темељима хобсовског антрополошког песимизма настали су они парадигматски погледи који почивају на премисама реализма.⁸ Са друге стране, аутори као што су Џон Лок или Монтескје гледају на човека као на биће које тежи слободи, праву и правди и коме друштво даје смисао и испуњава те тежње. На темељима антрополошког позитивизма настале су либералне и идеалистичке парадигме. Људска природа је важан фактор у промишљању о међудржавним односима, имајући у виду да је природа држава условљена људском природом. Зато није чудно што су се први покушаји изучавања природе држава и њихових односа заснивали на проучавању рата и мира, односно да се о тим категоријама судило на основу сталне смене сукоба и сарадње, а главни параметар којим се мерио њихов однос била је (материјална) моћ.

У том смислу не треба да чуди што историјски развој науке о међународним односима и дебате о предмету њеног истраживања прате однос људи и науке према рату, односно да се променом природе и начина вођења рата мења и људски однос према насиљу и сили у међународним односима. Страхоте Првог, а посебно Другог светског рата промениле су однос људи према рату и утицале на промену фактора који утичу на његову легитимизацију. Страх од тоталног рата, разарања и уништења променио је природу човека и његов поглед на рат. То се посебно осликава кроз покушаје институционализације међународне сарадње на глобалном нивоу и креирања светских организација чији је главни задатак да обезбеђују светски мир (Лига народа и Уједињене нације). Оне су управо продукт либералног размишљања о креирању безбедносне заједнице⁹ кроз сарадњу, пре свега у области економије, али и у другим областима, чиме би се створиле заједничке вредности и норме које би социјализацијом и стварањем међузависности довеле до изобличавања употребе силе у међународним односима. Концепти економске

⁷ Погледати: Урош Живковић, „Јавна дипломатија – „постмодерни“ спољнополитички инструмент у савременим међународним односима: пример Русије и Турске на простору Балкана, *Зборник радова са научне конференције „Дипломатија и култура Србије – стање и перспективе“*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2016, стр. 285-286.

⁸ Погледати: Hans J. Morgentau, *Politics among nations – The struggle for power and peace*, Knopf, New York, 1948; Кенет Волц, *Теорија међународне политике*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008.

⁹ Погледати: Emanuel Adler and Michael Barnett (eds.), *Security Communities*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

сарадње, међузависности, те јачање заједничких вредности оличених у слободи, заштити људских права и демократији израз су либералних тежњи које почивају на њиховом ставу о антрополошком оптимизму, али који осликавају и тешке лекције из прошлости.¹⁰

Период хладног рата довео је до новог схватања и односа према рату, посебно према рату суперсила, који би, захваљујући најразорнијој ратној технологији, (термо)нуклеарном наоружању, довео до тоталног уништења. Природа рата, његовог планирања, спровођења и постављени циљеви потпуно су се променили захваљујући нуклеарном наоружању. Стратешко промишљање потпуно се преокренуло у ово време, а циљ рата више није била победа, већ одвраћање. Страх је постао кључни елемент стратегије одвраћања, и то страх од тоталног уништења, које се најбоље осликавало у доктрини осигураног узајамног уништења. Тако се од стратегије равнотеже моћи прешло на равнотежу терора, што је цео свет гурнуло у стање константног страха и неизвесности, а кулминирало је тзв. Кубанском кризом 1962. године. У то време знатно су ојачали мировни покрети и покрети који су се залагали за нуклеарно разоружање, као одраз бунта протих сталног живота у тоталном страху од ултимативног рата. Трка у наоружању постала је основна карактеристика хладног рата, док су повремене оружане интервенције постале међународна пракса. Готово цео период трајања сукоба Запада и Истока око светске доминације обележавали су оружани сукоби, политичко насиље, оркестриране смене режима, грађански ратови, револуције и контрареволуције, које су не само однеле милионе људских живота, већ су одржавали међународне тензије и стање општег страха. Корејски рат, Вијетнамски рат, Авганистански рат, израелско-арапски сукоби, интервенције у Источној Европи, сукоби у Африци и револуције у Јужној и Централној Америци и Ирану постале су нормалан начин испољавања и борбе за националне интересе држава, посебно суперсила. У то време идеолошки (идеациони) фактори: борба за либералне вредности на једној, односно борба за светску (социјалистичку) револуцију на другој страни постали су основне легитимишуће карактеристике употребе силе и насиља у спољној политици.

Концепт стратешке културе

Свако насиље оставља снажан емотивни, психолошки и нормативни ефекат на појединца и на групе које су га искусиле или чак и само ако су биле у његовом (не)посредном окружењу. Посттравматски стресни поремећај само је једна његова манифестација, али у случају значајнијих утицаја на нивоу држава, нормативни ефекти насиља, а посебно рата су далекосежни и дубински. Савремено доба донело је развој технологије који је омогућио серијско, неограничено и ефективно уништавање на глобалном нивоу. Готово да ниједна грана науке није толико напредовала колико истраживање и развој наоружања, војне и невојне технике, технологије и знања ради усавршавања масовног уништавања. Два светска рата и поја-

¹⁰ Погледати: Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, *Power and Interdependence 4th Edition*, Longman, 2011; Robert O. Keohane, *After Hegemony – Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton, 1984.

ва (термо)нуклеарног наоружања оставили су огромне последице по човека као појединца, али и на друштва која данас функционишу у свету где је евентуални крај света далеко само неколико минута. Националне државе и међународно друштво успоставили су механизме који имају за сврху да умање опасност од нуклеарног армагедона. Међународне организације, режими, самити, интеграције, савези, затим међународно право и основне људске вредности и принципи требало би да обликују начин на који међународни актери међусобно саобраћају.

Та историјска искуства формирала су перцепције и мишљења о рату (употреби оружане силе) као одразу врхунског политичког насиља на међународном нивоу, док су те перцепције обликовале факторе неопходне за легитимизацију употребе силе, посебно у Европи. У том смислу, Адриан Хајд Прајс наводи да „различити ставови у Европи према употреби силе су укоренењени у историји 20. века, посебно у искуствима из Другог светског рата и Хладног рата”.¹¹ Различита историјска искуства утицала су на формирање различитих стратешких култура које данас обликују генерализовани став према употреби силе и знатно отежавају политичкој елити избор ове опције за решавање међународних проблема, односно заштите националних интереса. Самим тим, креатори националних стратегија и стратегијско мишљење ограничени су у опцијама које државе имају на располагању ради остварења својих интереса, а употреба оружане силе ограничена је, како међународним нормама, тако и ставом грађана према овом ултимативном механизму у међународном саобраћају.

Стратешко мишљење и изучавање стратегије представља стар приступ, како у практично политичкој делатности актера у међународним односима, тако и у академском свету.¹² Стратешке студије и изучавање стратегије било је у зениту у време хладног рата, када су представљали практичне и теоријске приступе промишљању практичне политике ради победе над идеолошким противником, тј. како искористити сопствене ресурсе ради реализације стратешких циљева. Након победе либералне демократије и Запада, сматрало се да је време стратегије прошло, јер је она подразумевала конфликте, сукобе и постојање непријатеља, у времену када је требало да завлада демократија, слободе, људска права и мир. Међутим, након терористичког напада на САД 11. септембра 2001. године и покретања „глобалног рата против тероризма” свет се „опет променио”. Сукоби на ширем Евроазијском простору и у Африци обележили су почетак новог века. Конституишући елемент данашњег света чине сукоби на релацијама Север–Југ, затим Исток–Запад, те поновно оживљавање тензија на релацији Русија–САД, те Кина–САД. Данас Европа покушава да пронађе своје место у новонастајућој структури међународног система, који неки описују као „повратак мултиполарности”, док други говоре о хибридном (прелазном) облику које се назива „унимултиполарност”.¹³ У таквој ситуацији стратегија и стратешко мишљење поново су добили на замаху (поред повратка геополитике и изучавања културолошких аспеката криза).

¹¹ Adrian Hyde Price, „European Security, Strategic Culture, and the Use of Force”, *European Security*, 13:4, 2004, p. 325.

¹² Lawrence Freedman, *Strategy: A History*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

¹³ Samuel P. Huntington, „The Lonely Superpower”, *Foreign Affairs*, Vol.78, No.2, March/April 1999, Available at: <http://www.foreignaffairs.com/articles/54797/samuel-p-huntington/the-lonely-superpower>.

Данас стратегија, поред чисто војног, има мултидимензионално лице и „отуда се данас све чешће говори о полистратегiji која, поред војне стране у ужем смислу, обухвата и остале димензије као што су политичка, економска, дипломатска,... другим речима, овако проширена стратегија се прожима са спољном политиком и као таква је незаобилазна и у изучавању међународних односа”.¹⁴ Стратешке студије могу се посматрати као део Студија безбедности које су поддисциплина Међународних односа.

Изучавање утицаја културе на стратешко мишљење и активности повезаних у појам „стратешке културе” почива на раду Џека Снајдера о совјетској стратешкој култури.¹⁵ Међутим, тек крајем 20. века развила су се три специфична приступа истраживању стратешке културе, од којих два данас доминирају овим приступом. Први приступ чине они аутори, попут Колина Греја, који на стратешку културу гледају као на контекст у којем државе креирају и спроводе политику безбедности. У складу са тим, стратешка култура је у директној (детерминистичкој) вези са спољнополитичким понашањем, те она обликује контекст за понашање, али је и конституент тог понашања држава.¹⁶ Други приступ, који предводи Алистер Иан Џонстон, критикује „механички детерминизам” када је у питању веза стратешке културе и понашања. Они сматрају да се стратешка култура може посматрати као независна или интервенишућа варијабла, а понашање као зависна, тврдећи да је то једини могући начин да се емпиријски потврди тачност хипотеза које се заснивају на овом концепту. Таквим ставом су се, за разлику од првог приступа који прилази истраживању стратешке културе кроз интерпретативистичку епистемологију, приближи-ли позитивизму.¹⁷

Такође, постоји више димензија или питања које обухвата појам стратешка култура, а на основу којих се он може процењивати, вредновати и (емпиријски) доказати. Ни ту не постоји већа сагласност међу ауторима. Већина аутора повезује овај појам са употребом силе, па дефинишу његове основне димензије као: 1. норме које одређују који су циљеви/вредности потребни да би легитимизовали употребу силе, 2. ко је ауторизован да одобри употребу силе да би се она сматрала легитимном, 3. начин и степен употребе силе и 4. норме које регулишу сарадњу са другим међународним актерима.¹⁸ Међутим, постоји група аутора која наводи шире димензије обухвата значења овог појма, имајући у виду потребу за ширим схватањем стратегије. За њих стратешка култура представља комплексан појам који обухвата одговоре на читав низ питања као то су: 1. који ниво амбиције поседује анализирани субјекат у међународној

¹⁴ Драган Симић, *Светска политика*, Чигоја, Београд, 2009, стр. 151-152

¹⁵ Он је дефинисао стратешку културу као „укупни збир идеала, условних емотивних одговора и образаца уобичајеног понашања које су припадници једне националне стратешке заједнице усвојили учењем или опонашањем и који су им заједнички онда када је реч о [нуклеарној] стратегији”. Погледати: Jack L. Snyder, *The Soviet Strategic Culture – Implications for Limited Nuclear Operations*, RAND Corporation, Santa Monica, 1977, p. 8.

¹⁶ Colin S. Gray, „Strategic culture as context: the first generation of theory strikes back”, *Review of International Studies*, 25:1, 1999, p. 50

¹⁷ Џонстон тврди да се стратешка култура састоји од низа претпоставки о „улози рата у људском деловању” и о „ефикасности употребе силе”, као и да се јавља у облику „ограничених, хијерархијски поређаних великостратешких приоритета који имају првенство у односу на активности које су заједничке за сваки предмет анализе и које су постојане у времену” у: Asle Toje, „Strateška kultura kao analitički alat – istorija, mogućnosti, geopolitika i vrednosti: primer EU”, *Bezbednost Zapadnog Balkana*, broj 14, juli-septembar 2009, str. 7.

¹⁸ Christoph O. Meyer, „European strategic culture: taking stock and looking ahead”, in: Sven Biscop and Richard G. Whitman (eds.) *The Routledge Handbook of European Security*, Routledge, 2013, pp. 52-53

безбедносној политици, 2. простор деловања извршне власти у доношењу одлука, 3. спољнополитичка оријентација и 4. спремност да се употреби војна сила (под којим би могли сврстати све четири димензије претходног приступа).¹⁹

Можда најадекватнију дефиницију стратешке културе даје Кристоф Мејер који је дефинише као „друштвено преносиве и на идентитету засноване норме, идеје и навике ума које деле најутицајнији актери и друштвене групе у одређеној политичкој заједници, које помажу да се обликују хијерархијски сет опција за друштвено постизање безбедносних и одбрамбених циљева”.²⁰ У том смислу стратешка култура ограничава доносиоце одлука, у смислу да им смањује могућност избора спољнополитичких одлука/активности само на оне које улазе у дати културни наратив, тј. оне које се могу сматрати легитимним у односу на стратешку културу одређеног времена. Историја и култура дају специфична значења и уоквирују матрицу на основу које људи интерпретирају садашњост. Не можемо тврдити да они директно детерминирају политичке активности, али да им дају специфична значења на одређеном месту и у одређеном времену – можемо. У том смислу стратешка култура даје оквир у којем се могу донети легитимне спољнополитичке одлуке.

Управо такви идеациони фактори, додатно усложнени специфичним сетом вредности и принципа о људским правима и основним слободама, те либерално-демократским начином управљања, ограничавају (иако не спречавају) доносиоце политичких одлука у Европи да олако доносе одлуку о употреби силе. Чак ни промена глобалних безбедносних и политичких односа, изменама у њиховој структури и појавом нових изазова, ризика и претњи, као што су тероризам, криза капитализма, урушене државе, верски и политички екстремизам, те последице сукоба на глобалном или регионалном плану, нису успели да утичу на промену свести Европљана о улози оружане силе у међународним односима. Зато се Адриан Хајд Прајс са правом пита да ли су данашње стратешке културе у Европи адекватне да одговоре новој безбедносној агенди света и да ли оне представљају препреку ефикасне безбедносне стратегије која ће одговорити овим претњама. Различита виђења (гео)политичких догађања, те различити интереси, али и различите стратешке културе онемогућиле су јединствен стратешки одговор на нове претње и успешно отежавају евроатлантску сарадњу оличену у заједничкој спољној и безбедносној политици ЕУ и НАТО. Различити одговори и активности на америчко вођство, кризе на Балкану, Кавказу, Блиском истоку, Африци и у Источној Европи показали су да постоје значајне стратешке разлике, не само међу европским државама и САД, већ и између самих Европљана.

Стратешка култура и евроатлантска сарадња

Условно можемо тврдити да Европска унија у теоријском смислу почива на Кантовој теорији вечног мира, тј. да су њене основне вредности дубоко укорене у либералним политичким ставовима. Узимајући у обзир њене почетке, као и значајне одлике међународних (међувладиних) организација које карактеришу њено садашње функциони-

¹⁹ Heiko Biehl, Bastian Giegerich and Alexandra Jonas (eds.), *Strategic Cultures in Europe – Security and Defence Policies Across the Continent*, Springer VS, Wiesbaden, 2013, p. 13.

²⁰ Christoph O. Meyer, „European strategic culture: taking stock and looking ahead”, оп, цит. p. 52.

сање, није од малог значаја њена природа у погледу вођења спољне и од-брамбене политике. Стратешка култура, иако није идентична код свих држава чланица, преодминантно је пацифистичка и одликује је снажно опредељење ка „ефективном мултилатерализму” у решавању међународних проблема и спорова. У том смислу није занемарљиво ни инсистирање ЕУ на међународним односима заснованим на међународном праву у оквирима међународних форума који почивају на мултилатерализму, као што су међународне организације или међународни режими. Судаћи према неким ауторима, као што је Роберт Кејген, оваква природа Европљана је и један од главних доказа да се данашњи свет у којем живимо потпуно другачије перципира у САД и у Европи и да представља важан разлог њихових све лошијих односа на међународној сцени. Како Кејген каже: „Треба престати претварати се да Европљани и Американци деле заједнички поглед на свет, чак и да живе на истом свету [...] Зато када су у питању најважнији стратешки и међународни проблеми Американци су са Марса, а Европљани са Венере: мало се о чему могу договорити и све се мање разумеју”.²¹

Те разлике додатно утичу на другачије виђење сврхе трансатлантске сарадње и улогу ЕУ и НАТО у глобалној безбедносној подели рада. Условно, можемо разликовати три различита погледа на сврху и функције НАТО-а у 21. веку²²: први је визија САД и њених „атлантских” савезника (Велика Британија, Холандија, Данска) који не само што виде НАТО као главног безбедносног актера у Европи, те ЗБОП виде само као преузимање веће одговорности од стране ЕУ у циљу јачања Алијансе, већ јасно виде и њену одлучујућу улогу као главног безбедносног актера на глобалном нивоу, пре свега штитећи „заједничке вредности” савезника и међународни мир и безбедност. Ова група држава и даље види Русију као противника и чини напоре не би ли наставили политику „обуздавања” из времена хладног рата.

Другу групу држава предводе Француска и Немачка, које виде НАТО као важног стратешког партнера ЕУ, али који неће изигравати „светског полицајца”, који ће ЕУ и њену ЗБОП гледати као важног и равноравног партнера, те ће се његовим ангажовањем у сопственој одбрани смањити трошкови одбране који су постали прескупи у време опште економске и финансијске кризе. Такође, ове државе виде Руску Федерацију као важног економског, енергетског и безбедносног партнера, којег не би требало доводити у ситуацију да НАТО или ЕУ гледа као противнике (подстицањем „обојених револуција” или ширењем НАТО-а до њених граница), већ да се развијају институционални механизми који ће кроз сарадњу (по сопственом моделу) релаксирати односе и безбедносну дилему.

Трећа група држава, у којој се, пре свих, налазе државе некадашњег источног блока, виде НАТО у његовој традиционалној, хладноратовској улози механизма колективне (територијалне) одбране. Њихов став је, пре свега, мотивисан страхом од јачања утицаја Русије и јачањем њене политичке и војне моћи, не само на регионалном већ и на глобалном нивоу. Они виде ангажовање НАТО-а и савезничких војних и политичких капацитета у Ираку, Авганистану и Либији, као трошење ресурса и снаге која би превасходно требало да се усмери на операционализацију члана 5.

²¹ Robert Kagan, *Of Paradise and Power – America and Europe in the New World Order*, Vintage Books, New York, 2004, pp.3.

²² Marko Papić, „NATO’s Lack of a Strategic Concept”, *Stratfor*, 12.10.2010, Available at: http://www.stratfor.com/weekly/20101011_natos_lack_strategic_concept#axzz35q9BSFdw.

Северноатлантског споразума и заштиту НАТО/ЕУ источних граница од асертивности Русије која је искористила ангажовање САД и Алијансе да изврши инвазију Грузије, ојача политичке и војне везе са Белорусијом и Казахстаном (кроз Евроазијску унију и Организацију уговора о колективној безбедности), војно се утврди у централној Азији и на Кавказу, те омогућили избор проруских снага у Украјини и Киргистану.²³ Стратешко позиционирање САД ка Пацифику и Кини виде као још један корак у њеном удаљавању од Европе, као њеног главног безбедносног гаранта.

Можда и највећи ударац трансатлантској сарадњи, али и процесу европских интеграција, задала је држава која се све време налазила у њиховом средишту и која је била идејни и/или ресурсни покретач тих процеса – Велика Британија. Грађани Уједињеног Краљевства су се на референдуму 23. јуна 2016. изјаснили за излазак из ЕУ и тиме уздрмали цео пројекат формирања јединствене безбедносне заједнице у евро-атлантском простору. Економске, политичке и међународне последице по све државе овог простора биће велике, али још увек је прерано проценити какве ће оне бити. Имајући у виду да је Британија била покретач сарадње у области безбедности и одбране у Европи, те да је била главни ослонац и мост сарадње са САД и НАТО, може се очекивати да ће стратешка култура ЕУ још више постати „цивилна“ и да ће ЕУ тражити већу стратешку аутономију²⁴ у односу на САД и НАТО. Иако ће НАТО остати главни безбедносни и одбрамбени форум у Европи (за то ће се побринути државе источне Европе и Скандинавије), нема сумње да ће ЕУ покушати (предвођена Немачком и Француском) да постане самосталнији актер на глобалном плану, а настојаће да оствари још јачу и дубљу сарадњу у области безбедности и одбране. Такође, може се претпоставити да ће се ЕУ без Британије још више окренути мултилатерализму и да ће тенденција да се употреби сила у међународним односима још више изгубити на значају и подршци.

Стратешка култура и хуманитарне интервенције

Имајући у виду наведене разлике, оне се осликавају и у једном важном концепту који је обележио крај 20. и почетак 21. века, а то је тзв. хуманитарни интервенционизам, који је из темеља уздрмао светски правни и политички поредак заснован на принципима Повеље УН, као што су национална сувереност, територијални интегритет и немешање у унутрашње ствари држава. Војне интервенције на простору Балкана, Блиског истока, Северне Африке и Кавказа показале су да ови концепти више немају исти значај у међународним односима који су имали до тада и да примат у легитимисању употребе силе преузимају либерални концепти од којих су кључни заштита људских права и борба за демократију. Међутим, услед недостатка јединствених и општеприхваћених стандарда и принципа за овакву активност честе су злоупотребе и прикривања иза ових узвишених концепата. Узимајући у обзир случајеве попут интервенције НАТО-а у СР Југославији 1999. и Либији 2011, те интервенцију неких држава предвођених Сједињеним Државама у Ираку 2003. и Сирији 2014, јасно је да су људска права

²³ Џулијан Харстон, „Нови Стратешки концепт НАТО-а и систем глобалне безбедности“, у: Мирјана Косић и Милан Карагаћа (ур.) *Нова Србија, Нови НАТО – визија будућности за XXI век*, Transconflict, Београд 2011, стр. 30.

²⁴ *A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy – Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe*, 28. June 2016. Available at: http://eeas.europa.eu/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf

постала кључни фактор легитимизације употребе силе у међународним односима, иако постоје очигледна размимоилажења међу државама, политичким елитама и епистемичким заједницама по овом питању.²⁵

Стратешка култура је концепт који, иако почива на својој снази коју трпи из идеационе/културне базе, она није непроменљива у времену у оквиру једне групе, као што та флексибилност утиче и на могућност нормативне конвергенције између националних стратешких култура. Нормативна конвергенција у овој сфери међу државама Европе не значи да су национална веровања постала потпуно компатибилна, већ само да су се разлике међу њима смањиле.²⁶ Мејер у нормативној конвергенцији препознаје три условљавајућа механизма, а то су промењена перцепција претњи услед промена у спољашњем безбедносном окружењу, институционална социјализација и улога епистемичких заједница као покретача когнитивних промена и „посредујуће” учење на кризним искуствима (mediatized crisis learning), под којим он подразумева нормативне промене унутар медијског дискурса које доводе у питање постојеће друштвене норме и подстичу учење. Имајући све то у виду, Мејер тврди да националне стратешке културе нису непроменљиве и да се услед спољашњих и унутрашњих утицаја могу мењати и прилагођавати. У том смислу промена безбедносног окружења након хладног рата утицала је на појаву одређеног степена нормативне конвергенције националних стратешких култура и јављања тзв. европске стратешке културе, са специфичним, али заједничким карактеристикама. Као резултат ових утицаја Мејер тврди да је дошло до конвергенције ставова о хуманитарним интервенцијама ван граница Европе, минималног консензуса о уздржавању од цивилних мета и давању предности дипломатији пре војног ангажмана, затим учвршћивања консензуса о мултилатералном приступу и придржавању међународног права, те слабљења привржености неутралности и НАТО.²⁷ Тако можемо разликовати Европу као „хуманитарну силу”, какву је види Мејер, „Хелветску Европу” где су основне вредности неутралност и несврставање и Европу као „глобалну силу” у којој преовладавају реалполитичке вредности и схватања.²⁸

До промена у стратешкој култури, односно до реконцептуализације норми које утичу на легитимитет за употребу силе, долази због суштинских промена у стратешком безбедносном окружењу (промена структуре међународног система) или због конкретних (наглих или постепених) инцидената који утичу на промену перцепција претњи или промену њихове хијерархизације (тероризам, велике миграције, револуције као што је Арапско пролеће) и структуралних сукоба (Украјина, Сирија) и др.). Реагујући на те промене грађани, а самим тим и политичке елите, прилагођавају се потребама (али и доминантним перцепцијама) актуелне безбедносне динамике. Перцепције изазова, ризика и претњи

²⁵ Погледати литературу о интервенцијама: Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention – An Introduction*, Palgrave Macmillan, New York, 2010; Gerhard Kümmel and Bastian Giegerich (Eds.), *The Armed Forces-Towards a Post-Interventionist Era*, Springer VS, Wiesbaden, 2013; J. L. Holzgrefe and Robert O. Keohane (Eds.), *Humanitarian Intervention – Ethical, Legal and Political Dilemmas*, Cambridge University Press, 2003; Martha Finnemore, *The Purpose of Intervention – Changing Beliefs About the Use of Force*, Cornell University Press, 2004.

²⁶ Ulrich Krotz and Richard Maher, „International Relations Theory and the rise of European Foreign and Security Policy”, *World Politics*, vol. 63, 2011, pp. 565-566.

²⁷ Christoph O. Meyer, „Convergence Towards a European Strategic Culture? A Constructivist Framework for Explaining Changing Norms”, *European Journal of International Relations*, vol. 11(4), 2005, pp. 543-546.

²⁸ Ulrich Krotz and Richard Maher, *International Relations Theory and the rise of European Foreign and Security Policy*, оп.цит., p. 566.

много зависе и од географског положаја држава, њихових националних интереса, али и од идеационих фактора који утичу на све остале факторе и обрнуто. Упараво у том смислу треба посматрати различиту реакцију људи на безбедносну динамику у Европи. Државе југа су забринутије за нелегалне миграције и економске проблеме изазване дуговима, док се на северу више брину за тероризам и губитак послова који доносе миграције, али и проблеме који настају, јер су њихова друштва суштински мултиетнички неинтегрисана. На истоку Европе главна преокупација представља „асертивност и агресивност” Русије и њене активности у Украјини, на Кавказу и Балкану, као и у сфери енергетике. Упараво национално историјско искуство и друштвени проблеми обликују хијерархијски сет вредности које се перципирају најугроженијим и реакција тих држава на спољнополитичком плану је рефлексивна њихове стратешке културе.

Закључак

Моћ, сила и насиље су базичне категорије политике и конституишу понашање политичких актера на унутрашњем и међународном нивоу. Истраживаче друштвеног понашања одувек је интересовало зашто се политички односи заснивају на релацијама моћи и инструментима насиља. Они су тражили узроке таквих односа у људској природи или природи политике, као борби за идеје и идеале који доводе до контроле над материјалним ресурсима оличеним у политичкој власти. Истраживачи међународних односа такође су највише истраживали принципе на којима се заснивају односи држава и других субјеката међународних односа у чијој основи опет леже конфронтација, насиље и борба за моћ. У таквим околностима употреба силе постаје важно средство међународних односа, са великим последицама по унутрашње политичке и спољнополитичке односе.

Насиље, а нарочито систематско, институционално и масовно, оставља дубоке трагове на природу човека и утиче на обликовање политичких односа на свим нивоима. Након светских ратова и појаве оружја за масовно и глобално уништавање природа сукоба се променила. Она је утицала на промену стратешког мишљења и употребе насиља ради заштите националних интереса на међународном плану. На то су утицали не само материјални ресурси, већ и идеациони фактори који су почивали на специфичном историјском искуству, културној и религијској традицији, те развоју и ширењу либерално-демократских вредности, нарочито после хладног рата. Промена структуре међународног система утицала је на ширење концепта безбедности, преко укључивања „моралног императива” кроз принципе заштите људских права и слобода, што је довело до појављивања људске безбедности као хијерархијски најважнијег сектора безбедности. Све то, уз наведене идеационе елементе, директно се односило и на промену фактора који утичу на давање легитимитета држави (политичким елитама) да користе силу у међународним односима.

Иако су спољна политика и одбрана сматране за последње бастионе суверенитета националних држава у Европи, глобалне међународне прилике, пре свих асиметричне претње, померање од територијалног схватања одбране ка експедиционом деловању, ширење схватања концепта безбедности са тежиштем на заштиту људских права и достојанства праћене померањем политичких и безбедносних интереса САД ка Азији, стварале су потребу за продубљивањем и проширивањем сарадње европских

држава у сектору безбедности и одбране. Важан аспект који утиче на ниво, циљеве и ефикасност те сарадње јесу идеациони фактори који почивају на нормама, принципима и култури европских народа. Они утичу на то да државе различито реагују на сличне безбедносне проблеме и дају легитимизацију за употребу различитих средстава за њихову елиминацију. Како употреба силе представља важно средство спољне политике, док његови ефекти остављају трајне физичке, емотивне и психолошке последице, фактори легитимизације употребе силе у међународним односима постају важан предмет од академског и практичног значаја.

Концепт стратешке културе омогућава да умереним конструктивистичким алатом анализирамо и меримо идеационе факторе који утичу на легитимитет за употребу силе у међународним односима и допунимо користан, али недовољан теоријско-методолошки инструментаријум структуралног реализма и либералног институционализма, који неоправдано занемарују ендогене, посебно културне факторе који утичу на понашање држава. Имајући у виду да историја и култура дају специфична значења и уоквирују матрицу на основу које људи интерпретирају садашњост, стратешку културу треба схватити као оквир у којем политичке елите могу доносити легитимне спољно-политичке и безбедносне одлуке. Тако стратешка култура ограничава опсег у којем се могу донети легитимне одлуке које имају безбедносну и одбрамбену компоненту, а посебно ако се односе на употребу оружане силе.

Стратешка култура представља само један од аналитичких алата којим се научници могу служити у анализи стратешког промишљања у Европи и који пружа добар увид у ендогене факторе који утичу на спољнополитичко понашање држава, посебно када је у питању употреба силе и насиља, као одраза (постојања или непостојања) политичке моћи. У заједници са анализом националних интереса и материјалистичких основа вођења спољне политике и креирања и спровођења политике националне безбедности, стратешка култура отвара поље истраживања ендогених и идеационих основа спољне и безбедносне политике, чиме се допуњују празнине које остављају преобладајући парадигматски правци. Захваљујући конструктивнијим увидом у „душу” спољне и безбедносне политике омогућава се адекватнија и ефикаснија основа формирања стратешког промишљања и стратешких студија комплексних, мултидимензионалних (гео)политичких односа данашњице.

Литература

[1] *A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy – Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe*, 28. June 2016. Available at: http://eeas.europa.eu/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf

[2] Adler Emanuel and Barnett Michael (eds.), *Security Communities*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

[3] Biehl, Heiko, Giegerich, Bastian and Jonas Alexandra (eds.), *Strategic Cultures in Europe – Security and Defence Policies Across the Continent*, Springer VS, Wiesbaden, 2013.

[4] Finnemore, Martha, *The Purpose of Intervention – Changing Beliefs About the Use of Force*, Cornell University Press, 2004.

[5] Freedman Lawrence, *Strategy: A History*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

[6] Gray, Colin S., "Strategic culture as context: the first generation of theory strikes back", *Review of International Studies*, 25:1, 1999, pp. 49-69.

[7] Hehir, Aidan, *Humanitarian Intervention – An Introduction*, Palgrave Macmillan, New York, 2010.

- [8] Holzgrefe, J.L. and Keohane, Robert O. (Eds.), *Humanitarian Intervention – Ethical, Legal and Political Dilemmas*, Cambridge University Press, 2003.
- [9] Huntington, Samuel P., "The Lonely Superpower", *Foreign Affairs*, Vol.78, No.2, March/April 1999, Available at: <http://www.foreignaffairs.com/articles/54797/samuel-p-huntington/the-lonely-superpower>.
- [10] Hyde Price, Adrian, "European Security, Strategic Culture, and the Use of Force", *European Security*, 13:4, 2004, pp. 323-343
- [11] Kagan, Robert, *Of Paradise and Power – America and Europe in the New World Order*, Vintage Books, New York, 2004.
- [12] Keohane Robert O., *After Hegemony – Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton, 1984.
- [13] Keohane Robert O. and Nye Joseph S., *Power and Interdependence 4th Edition*, Longman, 2011.
- [14] Krotz, Ulrich and Maher, Richard, "International Relations Theory and the rise of European Foreign and Security Policy", *World Politics*, vol.63, 2011, pp.548-579.
- [15] Kümmel, Gerhard and Giegerich, Bastian (Eds.), *The Armed Forces-Towards a Post-Interventionist Era*, Springer VS, Wiesbaden, 2013.
- [16] Meyer, Christoph O., "Convergence Towards a European Strategic Culture? A Constructivist Framework for Explaining Changing Norms", *European Journal of International Relations*, vol.11(4), 2005, pp.523-549.
- [17] Meyer, Christoph O., "European strategic culture: taking stock and looking ahead", in: Sven Biscop and Richard G. Whitman (eds.) *The Routledge Handbook of European Security*, Routledge, 2013, pp.50-60.
- [18] Morgentau Hans J., *Politics among nations – The struggle for power and peace*, Knopf, New York, 1948.
- [19] Nye Joseph S., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York, 1990.
- [20] Nye Joseph S., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.
- [21] Papic, Marko, "NATO's Lack of a Strategic Concept", *Stratfor*, 12.10.2010, Available at: http://www.stratfor.com/weekly/20101011_natos_lack_strategic_concept#axzz35q9BSFdw.
- [22] Snyder, Jack L., *The Soviet Strategic Culture – Implications for Limited Nuclear Operations*, RAND Corporation, Santa Monica, 1977.
- [23] Toje, Asle, "Strateška kultura kao analitički alat – istorija, mogućnosti, geopolitika i vrednosti: primer EU", *Bezbednost Zapadnog Balkana*, broj 14, juli-septembar 2009, str.3-23.
- [24] Волц Кенет, *Теорија међународне политике*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008.
- [25] Ејдус, Филип, *Међународна безбедност: Теорије, сектори и нивои*, Службени гласник и Београдски центар за безбедносну политику, Београд 2012.
- [26] Живковић, Урош, „Јавна дипломатија – „постмодерни“ спољнополитички инструмент у савременим међународним односима: пример Русије и Турске на простору Балкана, *Зборник радова са научне конференције „Дипломатија и култура Србије – стање и перспективе“*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2016, стр. 284-304.
- [27] Нај Џозеф, *Будућност моћи*, Архипелаг, Београд, 2012.
- [28] Симеуновић, Драган, *Теорија политике I – Ридер*, Удружење Наука и друштво, Београд 2002.
- [29] Симић, Драган, *Светска политика*, Чигоја, Београд, 2009.
- [30] Харстон, Џулијан, „Нови Стратешки концепт НАТО-а и систем глобалне безбедности“, у: Мирјана Косић и Милан Карагаћа (ур.) *Нова Србија, Нови НАТО – визија будућности за XXI век*, Transconflict, Beograd 2011, стр. 25-34.